

Macar Seyyah György Almásy'nin Eserinde Kırgızlar

Alpaslan AŞIK¹ ve Şeyda Nur BARTIK²

Öz

Macar araştırmacılar için Türkistan toprakları XIX. yüzyıl boyunca önemli bir araştırma sahası olmuştur. Ünlü seyyah Arminius Vambery'nin Türkistan seyahati (1861-1863) ise bölgeye olan ilgiyi arttırmıştır. Vambery'den etkilenerek bölgeye seyahat edenlerden birisi de Macar etnograf ve zoolog György Almásy (1867- 1933)'dir. 1900 de Kırgız topraklarına seyahat Almásy, burada kendisine Kırgızlardan oluşan bir araştırma ekibi oluşturmuş ve bu ekiple bölgenin fauna ve florasını incelemiş, Kırgızlar üzerine antropolojik, etnografik ve sosyolojik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Seyahatine ilişkin yayınladığı "Vándor-Utam Ázsia Szívébe" (Asya'nın Kalbine Seyahatim) adlı eseri dönemin Kırgız coğrafyasına ve Kırgız kültürüne ilişkin zengin bilgiler içermektedir. Seyyahın eserinde yer verdiği bu bilgiler dönemin diğer çalışmalarıyla karşılaştırıldığında daha doğrulanabilir ve gerçekçi bilgiler ortaya koymaktadır. Bununla birlikte György Almásy'nin seyahatnamesinin Macarca yayınlanmış olması eserin geniş çevrelerce tanınmasının önüne geçmiştir. Kırgızlar hakkında bilgi veren diğer seyahatnameler ve güncel araştırmaları Almásy'nin seyahatnamesindeki bilgilerle karşılaştırmalı bir şekilde ele alan bu makale hem György Almásy'nin "Vándor-Utam Ázsia Szívébe" adlı eserini ve Kırgızlara ilişkin verdiği bilgileri tanıtmayı hem de seyahatnameler referans alındığında ne kadar zengin bilgilere ulaşılabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Kırgızlar, XX. yüzyıl, seyahatname, Macar seyyahlar

The Kyrgyz in the Work of Hungarian Traveler György Almásy

Abstract

For Hungarian explorers, the territory of Turkestan was an important object of study throughout the 19th century. The journey of the famous traveller Arminius Vamberi to Turkestan (1861-1863) intensified the interest in this region. Hungarian ethnographer and zoologist György Almási (1867-1933) was one of those who travelled to the region under the influence of Vamberi. Having travelled to the Kyrgyz lands in 1900, Almási organized a research group made up of Kyrgyz and, with this group, he studied the fauna and flora of the region as well as conducted anthropological, ethnographic, and sociological studies of the Kyrgyz. His work entitled Vándor-Utam Ázsia Szívébe (My Journey into the Heart of Asia), published after his travels, contains a wealth of information about the geography and culture of the Kyrgyz of that period. This information, which the traveler included in his work, is more authentic and realistic compared to other works of the period. However, the fact that György Almási's book of trips was published in Hungarian did not allow this work to become widely known. This paper, written using the method of comparative analysis, aims both to introduce readers to György Almási's Vándor-Utam Ázsia Szívébe and the information provided by him about the Kyrgyz, and to show how rich information can be obtained when travel books are used as the main source.

Key Words: Kyrgyzstan, Kyrgyz, XX. Century, travel book, Hungarian travelers

Atıf İçin / Please Cite As:

Aşık, A. ve Bartık, Ş. N. (2023). Macar Seyyah György Almásy'nin eserinde Kırgızlar. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 4(1), 1-10.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.05.2023

¹ Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, alpaslan.a@manas.edu.kg

² Yüksek Lisans Öğrencisi - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, bartikseyda5@gmail.com

GİRİŞ

İnsanlar bazen merak ve keşfetme arzusuyla bazen de bilimsel, siyasi, askeri, ticari, dini vb. amaçlar için başka coğrafyalara seyahat etmişler, seyahatlerine ilişkin gezi notları, raporlar, günlükler, seyahatnameler gibi birçok belgeyle de tarihe iz düşmüşlerdir. Tarih boyunca Kırgız coğrafyasına yapılan seyahatlerin amaçları da bunlardan çok farklı değildir. Eski çağlardan itibaren Kırgızistan'a Bizanslı elçilerden (Zemarkos, Valentinus)³, Çinli Budist hacılara (Hsüan-Tsang, Fahsien, Wang-Yen-te, Xuan Zang vd.)⁴ kadar onlarca ziyaretçi gelmiştir. Orta Çağ'lar da ise onların yerini daha çok Arap ve Fars (el-Me'sûdî, el-Bağdadî, el-İstahrî vd.)⁵ seyyahlar almıştır. Batılılar (Plano Carpini, Wilhelm von Rubruck, Johannes Schiltberger vd.)⁶ ise bölgeye XVI. yüzyıldan itibaren ilgi duymaya başlamışlardır. XIX. yüzyılda bölgeye yapılan seyahatler ise diğer dönemlerden farklılık göstermektedir. Zira bu dönemde Rus yayılcı faaliyetleri artmış, bölge üzerindeki İngiltere-Rus rekabeti (Büyük Oyun) kızışmıştır. Bu durum bir taraftan bölgeye gelen seyyahların sayısını artırırken öte yandan seyahat nedenlerinin farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde bölgeye gelenler; diplomat, araştırmacı, misyoner, seyyah gibi sıfatlarla buraya gelmişlerdir. Bununla birlikte hangi sıfatla seyahat etmiş olurlarsa olsunlar bunların büyük bir çoğunluğunun geliş sebebi daha çok askeri ve siyasi amaçlarla olmuştur. Tüm bu gelişmeler ve XIX. yüzyıl Kırgız coğrafyasının geçiş güzergâhları üzerinde bulunuyor olması bölgeye gelen seyyahların sayısını artırmıştır. Bunlar arasında başta Ruslar olmak üzere Amerikalı, İngiliz, Alman, Fransız, Macar, İsveçli, Hollandalı vb. seyyahları saymak mümkündür.

XIX. yüzyılda Orta Asya'da yaşanan siyasi gelişmeler Batı'daki oryantalizm çalışmalarını da etkilemiştir. Bunun bir neticesi olarak birçok oryantalizm enstitüsü ve araştırma merkezi kurulmuştur. Bu enstitü ve araştırma merkezleri için en yoğun çalışan ve bilgi üretenler ise seyyahlar olmuştur. Seyyahların hazırladığı eserlerin birçoğu Batılı devletlerin XIX. yüzyıl Orta Asya'ya politikalarını etkilemiştir. Atalarının izlerini arayan Macar araştırmacılar için ise Türkistan toprakları önemli bir araştırma merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda Kırgızistan ana güzergâhlardan bir tanesi olmuştur. Arminius Vambery'nin 1861-1863 yıllarında gerçekleştirdiği Türkistan seyahatine ilişkin yayınladığı seyahatnamesi ise Macar araştırmacıların bölgeye olan ilgisini arttıran bir diğer unsurdur. Vambery'nin çalışmalarından etkilenen Macar etnograf, zoolog ve seyyah György Almásy (1867- 1933)'de onun izinden giderek Yedisu bölgesine seyahat etmiştir. XX. yüzyılın başlarında, Kazak ve Kırgız topraklarına seyahat eden György Almásy, Kırgızlardan kurduğu araştırma grupları ile Yedisu bölgesinin fauna ve florasını incelemiş, Kırgızlar üzerine antropolojik, etnografik ve sosyolojik çalışmalar gerçekleştirmiştir.

GYÖRGY ALMÁSY'NİN HAYATI VE ÇALIŞMALARI

Macar zoolog, etnograf ve seyyah György Almásy, 11 Ağustos 1867'de Romanya'nın Felsőlendva köyünde (Grad) dünyaya gelmiştir. Macar Coğrafya Derneği'nin kurucu üyesi olan Ede Almásy'nin de oğlu olan György, Graz Üniversitesi'nde (Avusturya) hukuk eğitimi almasının ardından Budapeşte'de memur olarak çalışmış; ancak sonra ailesinin yanına dönerek aile

³ Bizanslı seyyahlar için Bkz. Lajos Ligeti. (1986). Bilinmeyen İç Asya, Sadettin K. (Çev), Ankara.

⁴ Çinli seyyahlar için Bkz. İsmail H. Ergüven. (2011). Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale., Gürhan Kirilen. (2015). Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara., Zafer Saraç. (2019). Bazı Çin Seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme (M.Ö.139-M.S.984), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Elâzığ.

⁵ Arap seyyahlar için Bkz: Me'sûdî. (2017). Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar), Ahseni D. B. (Çev), 4.Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul., Me'sûdî. (2018). Kitâbü't- Tenbih ve'l- İşraf (Coğrafya ve Tarih). Ramazan Ş. (Çev), Bilge Kültür Sanat, İstanbul., İbn-i Havkal. (2014). 10. Asırda İslam Coğrafyası. Ramazan Ş. (Çev), Yeditepe Yayınevi, İstanbul., İstahrî. (2015). Ülkelerin Yolları, Murat A. (Çev). Ayışığı Kitapları, İstanbul.

⁶ Plano Carpini. (2015). Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247), Engin A. (Çev), Gece Kitaplığı, 1.Baskı, Ankara., Wilhelm V. Rubruck. (2012). Moğolların Büyük Hanına Seyahat, Engin A. (Çev). 2.Baskı, Ayışığı Kitaplığı, İstanbul.

mülkünde tarımla ilgilenmiştir. Genç yaşından itibaren Macaristan'ın birçok bölgesine giderek zooloji ve ornitoloji üzerine çalışmalarda bulunmuştur⁷.

1897 yılında Tuna Deltası'na ornitolojik gözlemler yapmak amacıyla ilk seyahatine çıkan Almásy, buradan değerli bir zoolojik koleksiyonla evine dönmüştür. 1900 yılında Graz Üniversitesi'nde zooloji profesörü olan Stummer Traunfels ile birlikte Balkaş Gölü ve Tanrı Dağları'nı incelemek amacıyla dokuz aylık bir seyahate çıkmıştır. Seyahati boyunca zoolojik çalışmalar yapan György Almásy, yeni hayvan türleri de dâhil olmak üzere yaklaşık 20.000 örnek ve etnografik obje toplamıştır. Seyahati esnasında gözlemediği Kırgız ve Kazakların günlük yaşamlarına dair bilgiler ise oldukça değerlidir⁸. György Almásy tüm bu konuları ve seyahatini konu olan eseri "*Vándor-Utam Ázsia Szívébe*" (Asya'nın Kalbine Seyahatim) adıyla 1903'te Budapeşte'de Macar Kraliyet Doğa Tarihi Derneği tarafından yayınlanmıştır.

1906'da Archer Herbert ve Gyula Prinz ile birlikte Çin'in kuzeyinin coğrafi, jeolojik, meteorolojik, etnografik ve ekonomik koşullarını araştırma maksadıyla ikinci bir seyahat düzenlemiştir. Kırgız topraklarını da ziyaret ettiği bu seyahatinin sonuçları, coğrafyacı ve jeolog Gyula Prinz tarafından 1911 yılında "*Utazásaim Belső-Ázsiában*" (Orta Asya'daki Gezilerim) adıyla yayınlanmıştır. İlk seyahatiyle kıyaslandığında istediği gibi bir koleksiyon malzemesi toparlayamayan Almásy, son yolculuğundan hayal kırıklığıyla dönmüştür. Almásy'nın bu seyahati boyunca eşine yazdığı mektuplar 2021 yılında yeğeni tarafından Almanca'dan Macarca'ya çevrilmiş ve bunlara Daut Şomfai Kara ve İştvan Şanta'nın 2022 yılında Almásy'nin seyahat güzergâhını takip ederek yaptıkları seyahatlerine ilişkin bilgiler de eklenerek Macarca, Rusça ve Kırgızca olarak yayınlanmıştır⁹. Graz'daki evine döndükten sonra bir süre Kırgızlar üzerine çalışmalarına devam eden seyyah, Manas destanından da bir çeviri yayımlamıştır¹⁰. 23 Eylül 1933 tarihinde hayatını kaybetmiştir¹¹.

GYÖRGY ALMÁSY'NİN SEYAHATNAMESİ

Dokuz ay sürecek ilk seyahati için 20 Mart 1900'de Budapeşte'den yola çıkan György Almásy, Karadeniz üzerinden Batum'a, buradan da Bakü'ye geçmiştir. Trans-Hazar Demiryolu ile yolculuğuna devam ederek Taşkent'e ulaşan seyyah, Semerkant'ı da ziyaret ederek asıl rotası olan o dönem Yedisu bölgesinin merkezi olan Vierny'e (Almatı) doğru yolculuğunu sürdürmüştür. Seyahatnamesinde Vierny'e uzanan yol güzergâhını detaylı bir şekilde anlatmış, Rus sömürgeciliğinin bir örneği olarak gördüğü Yedisu Valiliği'nin kuruluşu ve bölgede kurulan Rus idari sisteminin işleyişi üzerine açıklamalar yapmıştır.

Vierny'de konakladığı süre boyunca bir yandan şehrin önde gelen kimseleri ile temaslar kuran seyyah, öte yandan da şehrin su kaynakları, yaşam alanları, yolları, bölgedeki sıtma riski, Rus kolonizasyonu gibi birçok konuda ayrıntılı bilgiler verir. Burada seyahati için gerekli hazırlıkları tamamlayan seyyah günümüz İli nehri Havzası'nı da ziyaret ettikten sonra Vierny üzerinden Kırgız coğrafyasına doğru yola çıkmıştır. Almásy'e tüm seyahati boyunca Kırgız rehberler ve yerel yetkililerden oluşan küçük bir grup eşlik etmiştir. Bölgeyi geniş bir şekilde ele alan seyyah, fauna ve flora üzerine araştırmalar yapmış, koleksiyonu için örnekler toplamıştır. Topladığı örnekleri Latince isimleri ile detaylı olarak açıklayıp, çizdiği resimlerle botanik ve zooloji araştırmacıları için kapsamlı

⁷ Macar Türkologlar, Küçük Biyografik Ansiklopedi. (2022). Türksoy, Ankara, s.14.

⁸ Vaynşteyn, O. L. (1958). İnostrannie Puteşestvenniki o Kirgizii 60-70 gg. XIX. v. Uçenie Zapiski İstoričeskogo Fakulteta, Kirgizkiy Gosudarstvenniy Universitet 5:39-72.

⁹ Bkz. Sántha, István and Somfai Kara, Dávid (2021) Levelek és fényképek Ázsia szívéből: Almásy György második közép-ázsiai kutatóútja 1906., Antológia Kiadó, Lakitelek., D. S. Kara ve İ. Şanta. (2022). Aziyanın Cürögünön Kelgen Kattar cana Süröttör, Uлуу Toolor, Bişkek, 2022., D.S. Kara ve İ. Şanta. (2022). Pisma i Fotografii iz Sertdtsa Azii, Uлуу Toolor, Bişkek, 2022.

¹⁰ Bkz. Almásy, G. (1911-12). Der Abschied des Helden Manas von seinem Sohne Sémétéy: aus dem karakirgisischen Epos. Keleti Szemle, 12, s.216-223.

¹¹ Asanov U. A vd. (2002). Kirgizskaya Nauka v Litsah: Kratkij istoričeskiy i bio-bibliografičeskiy cbod, Tsentr Gosyızka i Entsiklopedii, Red. Akademik, Bişkek, s. 544.

bir çalışma meydana getirmiştir. Bunların dışında bölgenin coğrafyası, doğal kaynakları, ekolojik ve biyolojik yapısı üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Gezisi boyunca ilerlediği güzergâhlar ve seferinin sonuçlarına dair ayrıntılı bilgiler veren seyyah eserinde, resimlere, fotoğraflara, tablo ve haritalara da yer vermiştir.

GYÖRGY ALMÁSY'NİN KIRGIZİSTAN GÜZERGÂHI VE KIRGIZLAR HAKKINDA VERDİĞİ BİLGİLER

György Almásy, Kırgızistan seyahati boyunca Santaş, Tüp, Cergalan, Isık-Göl, Karakol, Tanrı Dağları, Sarıcaz Vadisi, Pişpek (Bişkek), Narın gibi geniş bir coğrafyayı dolaşmıştır. Vierny üzerinden Isık-Göl'e ulaşan seyyah bu güzergâh için birkaç geçiş noktası olduğundan bahseder. Bunlardan en zor ve uzun olanının Kastek Geçidi üzerinden Kutemaldi'ye uzanan yol olduğunu belirten seyyah yolculuğu için diğerlerine göre daha uygun olan Kegen Vadisi üzerinden Santaş Geçidine doğru uzanan yolu takip ederek Isık-Göl'e ulaşır¹². Semenov¹³'un ve Severtsov¹⁴'un da eserlerinde bahsettiği Santaş'a gelen seyyah burada gördüğü taş yığını hakkında bilgi verir ve halk arasında anlatılan efsaneden bahseder: Efsaneye göre Emir Timur, Çin imparatorunun kızıyla evlenmek ister fakat reddedilir. Bunun üzerine Timur Çin'e savaş ilan eder. Timur, Isık Göl'e geldiğinde ise ordusunun büyüklüğünü anlamak için her askerinin bir taş almasını ve bu taşlarla bir yığın oluşturmalarını emreder. Savaşın sonra tekrar bu taş yığının olduğu yere ulaştıklarında ise Timur bu kez askerlerine taş yığınının birer taş almalarını ve diğer tarafta yeni bir yığın oluşturmalarını emreder¹⁵. Böylelikle Timur savaşta kaybettiği askerlerinin sayısını anlamak istemiştir. Almásy'nin bizlere aktardığı bu efsane günümüzde de Kırgızlar arasında halen geçerliliğini korumaktadır.

Isık-Göl havzasında ilerleyen seyyah, bölgenin coğrafyası, iklimi, verimli alanları üzerine çalışmalarda bulunur. Seyyahın verdiği bilgilere göre Isık-Göl'ün kuzeye bakan yamaçları çiçeklerle kaplıdır. Bu ise bölgede arıcılık yapabilmek için elverişli bir ortam sağlamaktadır. Karakol balının Türkistan'da çok ünlü olduğunu, yüksek miktarlarda ancak düşük fiyatlarla Batı'ya da ihraç edildiğini buna rağmen, önemli bir gelir kaynağı olduğuna dikkat çeker¹⁶.

Göl'e ulaşmak için yoluna devam eden Almásy, Tüp Vadisi'nden geçmek istese de sel tehlikesi nedeniyle rotasını değiştirerek Cergalan Vadisi'ne doğru dik bir yokuş boyunca ilerler. Cergalan'a ulaşmasından kısa süre sonra Karakol'da yapılacak olan volostnoy (yerel yönetici) seçimlerinin haberini alan seyyah, seçim için toplanan Kırgızları yakından görmek ve fotoğraflamak amacıyla hızla yola çıkar. Kırgızların bu seçimlere katılarak haklarını savunmaktan geri kalmadığına dikkat çeken seyyah, kâtip, tercüman ve bir grup Kırgız'ın yönetiminde gerçekleşen seçimi şu şekilde anlatır: *"Kırgızlar seçimlere tüm tutkularıyla katılıyorlar. Yüzlerce Kırgız seçim için toplanmıştı. Kırgızların seçimleri çok barışçıl ve örnek bir düzen içerisinde gerçekleşir. Kırgızlar gruplar halinde daire oluşturacak şekilde çömelirler. Saatlerce böylece sessizlik içinde kalırlar ve içlerinden farklı temsilcileri destekleyen gruplar oluşabilir. Ancak bölge şefinin tek bir işaretiyle, hemen çapı en az yüz metre olan tek bir büyük daire halinde toplanırlar ve sanki bunu uzun zamandır uyguluyormuşçasına hızlı ve kusursuz bir şekilde sessizlik içinde kalır, kendilerini tamamen seçim heyecanına verirler."*¹⁷

¹² György Almásy. (1903). Vándor-Utam Ázsia Szivébe. s.245-250.

¹³ Petr Petroviç Semenov-Tyan-Şanskiy. (2015). Puteşestvie v Tyan-Şan. Kniga po Trebovaniyu, Moskva. s. 380.

¹⁴ Nikolay Alekseeviç Severtsov. (1873). Puteşestviya po Turkestanskomu Krayu i İssledovanie Gornoy Stranı Tyan-Şanya. St. Petersburg, s.220-222.

¹⁵ Almásy, a.g.e. s.272-273.

¹⁶ A.g.e. s. 275.

¹⁷ A.g.e. s. 276.

Resim 1. Cergalan Vadisinde Volostnoy Seçimleri İçin Toplanmış Halk

Seçimin ardından Almásy, Cergalan Vadisi'ne geri dönerek bölgenin bitki örtüsü üzerine araştırmalar yapar. Cergalan'ın batısının yoğun bir nüfusa sahip olduğunu belirten seyyah, Rus ve Kırgız yerleşimlerinden geçerek Ak-su'ya gider. Ak-su, yakınlarındaki termal sulardan söz eden seyyah halkın bu suyun iyileştirici bir güce olduğuna inandığını ifade eder¹⁸. Ak-su'da çok kalmayan Almásy, gölün çevresindeki dağları incelemek amacıyla Karakol'a doğru yola çıkar (5 Temmuz 1900). Karakol, gölden yaklaşık 12 km uzaklıktadır ve Teskey Ala-too'nun hemen eteğinde, geniş eğimli bir bozkırda yer alır. Çoğunluğu Ruslardan oluşan yaklaşık 8 bin nüfuslu Karakol, Çin ile sınır ticaretinde (Ak-su ve Üç Turfan'a doğru) önemli bir geçiş noktasıdır. Bölge sakinleri; kâtipler, öğretmenler, doktorlar, postane, orman ve maliye müdürlüğünün memurları, burada konuşlanmış olan küçük bir ordunun subaylarıyla toptancılardan oluşmaktadır¹⁹.

Almásy, 9 Temmuz 1900'da Kırgız ve Rus avcılarının bulunduğu bir ekiple bölgedeki keşif seyahatine çıkar. Tanrı dağlarında incelemelerde bulunmak isteyen seyyah, dağların eteğindeki tepelere doğru ilerler ve burada bir Kırgız köyüne ulaşır. Bir süre köyde konaklayan seyyah eserinde, bölgenin dört bir tarafını kaplayan Tanrı Dağları'ndan geniş bir şekilde bahseder. Kırgızlar tarafından "Ala-too" olarak adlandırılan bu dağların Kırgızca'daki karşılığı "benekli, alacalı sıradağlar" anlamına gelmektedir. Ala-too'nun zirveleri her mevsim karlarla kaplıdır. Isık Göl'ü çevreleyen²⁰ bu dağların kuzeyde yer alan ve zirvesi 4.770 m ulaşan kısmına Küngöy Ala-Too (Kuzey Ala Dağlar), 5.200 m zirvesiyle güneyindekilere ise Terskey Ala-Too (Güney Ala Dağlar) sıradağları denmektedir²¹. Tanrı Dağları bir taraftan bölgenin coğrafi zenginliğine katkı sunarken bir taraftan da konar-göçer halklara yurt olmuştur. Bu nedenle günümüzde bölgede Türk boylarına ait çok sayıda arkeolojik esere rastlamak mümkündür²². Dağ sisteminin uzunluğu 1.956 km'dir. Santiago Giralt'ın ifadesiyle bu da onu Alplerden (852 km) çok daha üstün kılmaktadır²³. Kuzeyden güneye, dağ silsilesinin yüksekliği sürekli artarken, yer yer ovalara rastlamak mümkündür.

¹⁸ A.g.e. s. 277-278.

¹⁹ A.g.e. s. 280.

²⁰ A.g.e. s. 290-296.

²¹ Santiago Giralt vd. (2001). Lake Issyk-Kul (Rep. Of Kyrgyzstan): An Example Of Recent Evolution In A Continental Environment. Workshop Sewg Eldp, 2(3): 30.

²² Aşık, A. (2013). Yeni Bir Arkeolojik Buluntu: Tuura Suu Balbalı. Gazi Türkiyat Türkojoloji Araştırmaları Dergisi, 1(12):156.

²³ Giralt. a.g.m. s. 30.

Isık-Göl havzasındaki bitki örtüsü üzerine istatistiksel bilgiler veren Almásy, çalışmasında ormanlardaki bitki türleri ile dağlardaki hayvan sayıları ve türlerine geniş şekilde değinir. Seyyah araştırmalarını tamamladıktan sonra Karakol'a geri döner. Almásy daha sonra Tanrı dağlarının en yüksek (7.000 m) zirvelerinden olan Han-Tengri'nin de bulunduğu kısımlarında ve Sarıcaz Vadisinde çalışmalarını sürdürmüştür. Han-Tengri zirvesine ilişkin, Semenov Tiyan-Şanskiy (1857), N. A. Severtsov (1864), N. A. Maev (1874), Prens Borgeze (1900), Gottfried Merzbacher (1902-1903) gibi araştırmacılar ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bölgeye ayak basan ilk batılılardan biri olan Almásy ise daha çok bölgede yaşayan hayvan türlerine değinmiştir²⁴.

Kırgız coğrafyasının hemen tamamını ziyaret eden Almásy seyahati boyunca Kırgızlarla temas halinde olmuş ve yolculuğunu, yukarıda da değinildiği üzere, onların rehberliğinde sürdürmüştür. Bu esnada birçok Kırgız yerleşimini de ziyaret ederek Kırgızların günlük yaşamına yakından tanıklık etmiştir. Almásy, Kırgızların; evlilikleri, inançları ve günlük yaşamlarına dair ayrıntılı bilgiler vermektedir²⁵. Esasında Kırgızların gelenek ve görenekleri onları farklı dönemlerde ziyaret eden hemen tüm seyyahların daima ilgisini çekmiştir. Zira gelenek ve görenekler halkların daha iyi anlaşılabilmesi adına özlü bilgiler içermektedir. Bu açıdan bakıldığında ise Almásy'nin verdiği bilgiler oldukça değerlidir.

Kırgızların evlilik süreçleri ve törenlerine ilişkin verdiği bilgileri özetleyecek olursak Almásy notlarında, Kırgızlar arasında dışarıdan evlilik engelinin de bulunduğunu fakat genellikle boy çerçevesinde iç evliliklerin hâkim olduğu bilgisini vermektedir. Seyyah, Kırgızların evlilik hukuku ve adetleri üzerinde İslami etkinin bulunduğunu ancak bununla birlikte bazı geleneklerin Kırgız adetlerinin çok daha eski kökenlerine işaret ettiği görüşündedir. Kırgızlar arasında kız kaçırma (ala kaçuu), beşik kertmesi, dul bir kadının ölen kocasının küçük erkek kardeşiyle evlenmesi gibi evlilik türlerinin olduğunu belirten seyyah, en temel evlilik şeklinin kalın (başlık parası) ödemesine dayalı evlilik olduğunu vurgular. Kırgızlar arasındaki çok eşlilik konusuna da değinen seyyah, bir erkeğin tüm zamanını ailesinin geçimini sağladığı sürülerini korumakla ve otlatmakla geçirdiğini, bu sebeple hem sürülerin bakımına hem günlük işlere yetişemediğini bu nedenle erkeklerin zenginliklerine göre iki, üç ya da dört eşi olabildiğini ifade ederek bu durumu konar-göçer hayatın bir sonucu olarak görür²⁶. Sürülerin yazın ve kışın farklı bölgelerde otlatıldığı, kışlak ve yaylak hayatı düşünüldüğün seyyahın ifadesi daha da bir anlam kazanmaktadır. Zira sürekli göç hali ailelerin aynı zamanda her iki noktada da bulunmalarını gerektirmektedir. Ailenin bir kısmı yaylağa giderken bir kısmı ise kışlak da kalarak bura ki çalışmaları yürütmek durumundadır.

Almásy Kırgızları açık yürekli, dürüst ve yapmacılıktan uzak karakterleriyle tanımlamaktadır. Kırgızların iyi huylu ve çok misafirperver olduklarını aktaran seyyah, ailelerini, özellikle çocuklarını çok sevdiğini ve hiçbir Kırgız köyünde bir çocuğa kötü muamele yapıldığını görmediğini bildirir. Bununla birlikte seyyahın verdiği bilgilerden Kırgızların, çocuklarını yetiştirmede kendine has gelenek ve görenekleri olduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin çocuk doğumundan sonra altı hafta boyunca her gün soğuk suyla yıkanır. Çoğunlukla annenin doğumdan hemen sonra çocuğa ilk kez söylediği söz veya doğum anından itibaren anneye bir olayı hatırlatan herhangi bir kelime ad olarak koyulabilir²⁷. Bu isimler, "Caman köz, Türe-keldi, Oruzbek, Balta-bai" olabilmektedir. Bununla birlikte, "beg, han ve türe" gibi isimler önceleri soylu veya yönetici aileler tarafından kullanılsa da zaman içerisinde anlamını yitirmiştir²⁸.

²⁴ Almásy, a.g.e. s. 371-379.

²⁵ A.g.e. s. 664-666.

²⁶ A.g.e. s. 713-715.

²⁷ Aygül Saparbekovna Murzakmativa. (1997). Kırgız Etnografyasının Oçerkleri, Narın, s.120.

²⁸ Almásy, a.g.e. s. 718-720.

Resim 2. Bir Kara-Kırgızlar Ailesi

Kırgız çocuklarının hayatının dönüm noktasını ata binmenin oluşturduğunu ifade eden Almásy, bir çocuğun üç yaşına geldikten sonra ata binmeye başladığını ifade ederek bununla ilgili bir tören gerçekleştirdiklerinden söz etse de bu törene dair herhangi bir açıklamada bulunmaz²⁹.

XIX ve XX. yüzyılda Kırgızistan'ı ziyaret eden seyyahların eserlerinde Kırgızların inançları üzerine birçok değerlendirme mevcuttur. Bu eserlerin bir kısmından her ne kadar Kırgızların büyük çoğunluğunun İslam dinini kabul ettiği anlaşılabilir da konuya ilişkin bilgi veren diğer bazı kaynaklardan Kırgızların eski inançlarını da sürdürdükleri ve İslam dini hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin İngiliz misyoner Henry Lansdell, 1882 yılında Isık-Göl Manastırını (Svyato-Troitskiy Issık-Kulski Monastr) ziyaret ettiği sırada bölgede yaşayan Kırgızların inançlarına yönelik araştırmalar yapmıştır. Lansdell, Kırgızların kendilerini Sünni Müslümanlar olarak ifade ettiklerini, namaz kılip, oruç tuttuklarını ancak dini bilgilerinin sınırlı olduğunu ifade eder. Öte yandan bazılarının eski inançlarının kalıntılarıyla İslam karışımı bir hayat sürdürdüklerini, bazılarının ise yalnızca Allah'a inandıklarını belirtmektedir³⁰. Almásy'ye göre de Kırgızlar Sünni Müslümanlardır; ancak İslam'ın öğretilere tam bağlı değillerdir. *“Dindarlıkları saçlarını kazımak, sünnet olmak, domuz eti yemekten kaçınmak gibi sadece zahiri şeylerde tecelli etmektedir.”* Bunun yanı sıra seyyah, Kırgızlarda batıl inançların da güçlü olduğunu tespit etmiştir. Almásy'ye göre son derece batıl inançlı olan Kırgızlar, yaşadıkları hemen hemen her şeyi gizli güçlere bağlama eğilimindedirler. Tüm doğa, Kırgızların gözünde gizemlilerle doludur, masallarında, şarkılarında, efsanelerinde her türden devler, cüceler, hayaletler ve cinler vardır. Seyhatai boyunca birçok batıl inanca tanıklık eden seyyah, bu inançları şu şekilde aktarır: *“Eğer bir avcı dağ geçisinin (arhar, kulca) dilini yerse tüfeği asla işlemez, etini yerse en hızlı nehirleri cesurca geçebilir. Geyiğin boynuzlarının çocukların başlarına takılması onları her türlü hastalıktan korur. Aynı şekilde ateşe tükürmek de uğursuzluk getirir³¹”*. Buna benzer bir görüş 1873 yılında Kırgızistan'ın kuzey bölgelerini ziyaret eden Amerikalı diplomat Eugene Schuyler'in eserinde de mevcuttur. Schuyler Kırgızların İslam anlayışını şöyle tanımlar; *“Kırgızlar, sözde Müslümandırlar; ama birkaç kişi Muhammed'den haberdar iseler de*

²⁹ A.g.e. s. 722.

³⁰ Henry Lansdell. (1893). Chinese Central Asia, A Ride to Little Tibet. Sampson Low, Marston & Company, Limited St Dunstan's House, London. c.I. s.343-345.

³¹ Almásy, a.g.e. s. 727.

herhangi bir dua'nın ya da bu inancın herhangi bir uygulamasının (ritüelinin) nasıl olacağını bilmiyorlar.³² ifadelerini kullanır.

Almásy'nin verdiği bilgiler arasında cenaze ve yas törenlerinin bazı detaylarına da rastlamak mümkündür. Kırgızlar arasında cenaze, herhangi bir özel tören olmaksızın, tercihen vefattan sonra mümkün olan en kısa sürede ve mümkünse hemen ertesi gün düzenlenir. Mezarlar derin değildir ve üzerine toprak ve taşlardan alçak bir tümsek oluşturulur. Cenazeye sadece erkekler katılırken, kadınlar köyde ölülerin yasını tutar. Ağıtlar belirli bir ritimle ve yüksek sesle söylenirken kadınlar yüzlerini ve göğüslerini parçalıyormuş gibi yaparlar³³. Öte yandan Eski Türklerde ölüm halinde yapılan yuğ törenlerinde de benzer merasimler görülmektedir. Bu törenlerde saçlar kesilmekte, yüz ve kulaklardan bıçak yardımıyla kan akıtılmaktadır³⁴. Almásy her ne kadar Kırgızların ölümlerini bekletmeden defnettiklerini belirtse de birçok kaynak³⁵ ve günümüzdeki uygulamalar Kırgızların ölümlerini birkaç gün boz-üy'de (Kırgız çadırı) bekletildikten sonra defnettiklerine işaret etmektedir. Bunun nedenine ilişkin çeşitli fikirler ileri sürülse de konu hakkında ki genel kanat ölünün ruhunun yalnızlık ve korku hissetmeden³⁶ bu dünyadan ayrılması için gerekli görülen ritüellerin süresiyle ilişkilidir. Bunun diğer bir nedeni ise uzaktaki akrabalarının merhumla vedalaşa bilmeleri için onlara biraz daha zaman kazandırmaktır.

Almásy, Kırgızların mezar veya ölü çadırı yanına dikilen uzun bir direğe kırmızı yahut beyaz bir bayrak veya bir atkuyruğu bağladıklarından ve dini tören bitene dek asılı kaldığından bahseder. Ölünün arkasından bir molla 7, 20 veya 40 gün süresince Kur'an okumaktadır. Ölen kişiyi varis veya varisler yıldönümünde büyük bir törenle tekrar anarlar. Bu törenler genellikle bir hafta devam edebilmektedir ve bu süre zarfında bir yas çadırı kurulur. Çadırın duman deliğinden (tündük) dışarı sarkacak şekilde uzatılan uzunca bir direğin ucuna kırmızı bir kumaş çekilir ve cenaze günü yaptıkları gibi ölünün yasını tutarlar. Törenin son günü seçkin konuklara at etinin ikram edildiği bir akşam yemeği verilir. Yemeğin ardından derin bir çukur kazılarak bunun içerisine bir ateş yakılır. Bazı erkeklerin sırtının ucundaki kumaşı kapmaya, kadınların ise onları engellemeye çalıştıkları bir tören düzenlenir. Kadınlar yas çadırındaki kırmızı kumaşa sarılır, ağlar ve feryat ederler. Ancak erkekler bir şekilde kumaşlı direğe erişir ve onu kırarak yemekte yenilen atın kemikleriyle birlikte ateşe atarlar. Kumaş ve direk yanıp tükenene kadar kadınlar ateş çukurunun etrafında feryat ederler. Anma töreni burada biter. Bu büyük tören her dört yılda bir tekrarlanır³⁷.

SONUÇ

György Almásy'nin 1900 yılında Yedisu bölgesine yaptığı seyahatin gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı Vándor-utam Ázsia Szivébe (Asya'nın Kalbine Seyahatim) adlı eseri günümüz Kırgızistan'ının coğrafyası, botaniği ve zoolojisi üzerine mühim bilgiler içermektedir. Bununla birlikte eser, bir yandan Kırgız ailesi, gelenek ve göreneklere, inançları, evlilik usulleri ve merasimlerine ilişkin önemli bilgiler içerirken bir yandan da bölgenin ve Kırgızların siyasi yapısına dair değerli bilgiler vermektedir. Ona göre XX. yüzyılın hemen başında Kırgızlar arasında dışarıdan evlilikten ziyade daha çok boy çerçevesinde iç evlilik hâkimdir. Seyyah, Kırgızların evlilik hukuku ve adetleri üzerinde İslam etkisinin bulunduğu ancak kız kaçırma (ala kaçuu), kalın (başlık parası) gibi bazı geleneklerin Kırgız adetlerinin çok daha eski dönemlerine işaret ettiği görüşündedir. Almásy'nin bahsini ettiği bu tür geleneklerin bir kısmının günümüzde de devam ettiğini gözlemlemek mümkündür.

³² Eugene Schuyler. (1877). Turkestan, Notes of a Journey In Russian Turkestan, Khokand, Bukhara and Kuldja. c.II. s.139.

³³ Almásy, a.g.e. s.728.

³⁴ Kafesoğlu, İ. (1984). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara. s.330.

³⁵ Bkz. Akmatiev, A. (2000). Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü. Şam Basması, Bişkek., A. Amantur (2002). Kaada-Salt, Ürp-Adat, Adamdik Oñ-Ters Sapat, Şam Basması, Bişkek., Abramzon, S. M. (2021). Kırgız ve Kırgızistan Tarihine İlişkin Seçme Eserler. Ali Ü. (Çev), 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.

³⁶ Bayaliev, D. T. (1972). Doİslamskie Verovaniya i ih Perejıtkı u Kirgızov. Akademika NAUK Kirgızkoy SSR, İnstitus İstoriii, Frunze. s.62-63.

³⁷ Almásy, a.g.e. s.728-730.

Kırgız inançları üzerine de önemli değerlendirmelerde bulunan Almásy, Kırgızların büyük çoğunluğunun İslam dinini kabul ettiğini ancak yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve eski inançlarını büyük oranda devam ettirdikleri görüşündedir. Eserde Kırgızların cenaze ve yas törenlerine ilişkin anlatılan bir kısım uygulamalar yuğ töreniyle benzerlik göstermektedir.

Almásy'nin bazı Batılı ve Rus seyyahlara atıfta bulunması, yerel Rus yönetiminin raporlarından faydalanması ve seyahati süresince Kırgızlarla doğrudan temas halinde olması, onların rehberliğinde seyahat etmesi gibi unsurlar verdiği bilgileri daha da değerli kılmaktadır. Almásy'nin eserinde Kırgızların hayat tarzı, gelenek ve görenekleri, giyim-kuşamı gibi konular başta olmak üzere birçok sosyal ve kültürel konuya ilişkin birincil elden bilgiler aktarması onu ve eserini diğerlerinden farklı kılan en önemli yönüdür. Zira özellikle Yedisu bölgesindeki Kırgızlara ilişkin verdiği bilgiler birçoğu doğrudan kendisinin gözlemlerine dayalıdır. György Almásy tüm bunları ele alırken yorum ve tespitlerini de paylaşmaktan geri durmamıştır. Seyahatnameler referans alınarak yapılan çalışmalar incelendiğinde György Almásy'nin ve eserinin yeterince iyi bilinmemesi önemli bir eksikliktir. Macar oryantalizm çalışmalarının en başarılı örneklerinden olan ve Kırgızlar ve Kırgız toprakları üzerine yapılacak çalışmalar için önemli bilgiler sunan seyahatnamenin çeşitli dillere çevrilmesi ilim dünyasında daha fazla duyulmasını ve yer etmesini sağlayacak ve aynı zamanda bu alanda yapılacak çalışmalara önemli bir katkı sunacaktır.

ETİK BEYAN

“Macar Seyyah György Almásy'nin Eserinde Kırgızlar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Bu makalenin yazarları eşit oranda katkı yapmıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abramzon, S. M. (2021). *Kırgız ve Kırgızistan Tarihine İlişkin Seçme Eserler* (Çev: Ali Ü) (1. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Almásy, G. (1903). Vándor-Utam Ázsia Szívébe, Kiadja A.K.M. Term Észettu Dományi Társulat, Budapeşte.
- Âşık, A. (2013). Yeni bir arkeolojik buluntu: Tuura Suu Balbalı. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(12),156.
- Bayalieva, D. T. (1972). *Doislamskie Verovaniya i ih Perejitki u Kirgizov*. AkademiKA NAUK Kirgizkoy SSR, İnstitut İstoriii, Frunze.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi* (2. Baskı). Ankara: TTK Basımevi.
- Macar Türkologlar, *Küçük Biyografik Ansiklopedi*. (2022). Ankara: Türksoy.
- Murzakmativa, A. S. (1997). *Kırgız Etnografyasının Oçerkleri*. Narın.
- Petr Petroviç Semenov-Tyan-Şanskiy, P. P. (2015). *Puteşestvie v Tyan-Şan. Kniga po Trebovaniyu*, Moskva.
- Santiago Giralt vd. (2001). Lake Issyk-Kul (Rep. Of Kyrgyzstan): An Example Of Recent Evolution In A Continental Environment. *Workshop Sewg Eldp*, 2(3),30.
- Schuyler, E. (1877). *Turkesten, Notes of a Journey In Russian Turkestan, Khokand, Bukhara and Kuldja*. c.II.
- Sykes, E. (1920). *Through Deserts and Oeses of Central Asia*. London: Macmilla and Co., Limited.
- Vaynşteyn, O. L. (1958). *İnostrannie Puteşestvenniki o Kirgizii 60-70 gg. XIX. v. Uçenie Zapiski İstoriceskogo Fakulteta, Kirgizkiy Gosudarstvenniy Universitet*.